

Ключевые слова: профессиональное общение, межличностное взаимодействие, коммуникативная компетентность, коммуникативные знания и умения, профессиональная деятельность, социномические профессии.

The article is devoted to the analysis of the specific character of the professional-socionomists' – in particular instructors' – professional intercourse and communicative competence – in connection with their professional activities.

Key words: professional intercourse, interpersonal interaction, communicative competence, communicative knowledge and abilities, professional activities, socionomic professions.

Король Л.Д.

АНАЛІЗ ПОВЕДІНКОВИХ ПАТТЕРНІВ ТЕЛЕРАНТНОЇ ТА ІНТОЛЕРАНТНОЇ ОСОБИСТОСТЕЙ У СФЕРІ МІЖНАЦІОНАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Статтю присвячено аналізу особливостей поведінкових паттернів у різних вікових груп студентів із високим та низьким рівнем міжнаціональної толерантності. Представлено результати емпіричного дослідження поведінкових проявів толерантної та інтолерантної особистостей у сфері міжнаціональних відносин у контексті вивчення індивідуального стилю міжособистісної взаємодії, вирішення конфліктних ситуацій, а також особливостей копінг-стратегій.

Ключові слова: міжнаціональна толерантність, міжособистісна взаємодія, міжнаціональна взаємодія, поведінковий паттерн, конфлікт, копінг-стратегія.

Постановка проблеми. Усвітлі сучасних інтеграційних процесів та зростання мобільності світового населення архіважливими завданнями є налагодження взаєморозуміння та побудова гармонійних відносин між представниками різноманітних національних спільнот. В цьому аспекті категорія міжнаціональної толерантності функціонує як передумова успішної взаємодії між різними національно-культурними групами, що дає можливість створити сприятливі умови для міжнародної співпраці та співробітництва. Саме тому особливої актуальності набуває питання розвитку та формування міжнаціональної толерантності, особливо у студентської молоді як представників майбутньої інтелігенції, від якої залежить розвиток найважливіших соціальних сфер: освіти, культури, управління, економіки, політики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених вивченню питання толерантності та суміжних категорій, у рамках вітчизняної та закордонної психології, варто звернути увагу на недостатній аналіз представленої проблематики у площині

міжнаціональної взаємодії. Водночас, відсутніми є спроби розглянути вікові особливості розвитку міжнаціональної толерантності, особливо у площині дослідження її поведінкових проявів.

Мета статті полягає у розгляді особливостей поведінкових проявів особистості студента із різним рівнем сформованості міжнаціональної толерантності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Контингент досліджуваних склала студентська молодь 1-го, 3-го і 5-го курсів Національного університету «Острозька академія», Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки (м.Луцьк) і Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Загальний обсяг вибірки – 180 осіб, репрезентативність якої забезпечувалася методом квот.

Застосування шкали соціальної дистанції Е. Богардуса на основі інтерпретації, запропонованої Л. М. Почебут [4], дало змогу виділити три групи респондентів: з високим (якщо соціальна прийнятність (СПр) позитивна і більше 50 відсотків), середнім (якщо СПр позитивна, проте менше 50 відсотків) і низьким (якщо СПр негативна і більше 50 відсотків) рівнем міжнаціональної толерантності. Значущі психологічні відмінності було виявлено між групами з низьким та високим рівнем міжнаціональної толерантності, тому для проведення подальшого дослідження було відібрано такий контингент досліджуваних: 22 респонденти 1-го курсу, серед яких 10 студентів мали високий та 12 студентів низький рівень міжнаціональної толерантності; 20 респондентів 3-го курсу, серед яких 10 із високим та 10 із низьким рівнем міжнаціональної толерантності; 17 респондентів 5-го курсу, серед яких 8 респондентів мали високий та 12 низький рівень міжнаціональної толерантності.

Вивчення особливостей профілю толерантної та інтолерантної особистості студента у сфері міжнаціональних відносин було використано методики, спрямовані на аналіз поведінкових паттернів у площині міжособистісної взаємодії. Однією з таких методик була інтерперсональна діагностика індивідуального стилю міжособистісної поведінки (ДМОЛ. М. Собчик) [2]. Опитувальник запропонованої методики складався із 128 тверджень, серед яких респонденти обирали ті, що відповідали їхнім уявленням про самого себе (варіант «Так») і ті, що суперечили їм (варіант «Ні»). Після цього, у відповідності з ключем, підраховувалися бали по кожній із восьми октантів, що відображали певний варіант міжособистісних відносин та відповідний тип міжособистісної поведінки. Застосування описаної методики дало можливість сконструювати психограму для профілю толерантної (див. рис. 1) та інтолерантної (див. рис. 2) особистості у сфері міжнаціональних відносин.

Аналіз психограм індивідуального стилю міжособистісної поведінки у студентів із високим рівнем міжнаціональної толерантності різних років навчання, що представлений на рис. 1, дав можливість проаналізувати домінуючий тип міжособистісної взаємодії. Зокрема, домінуючими у студентів першого та третього курсів є сьома та восьма октанти, і у респондентів п'ятого року навчання очевидним є переважання восьмої октанти. Інтерпретація отриманих

результатів свідчить про те, що респонденти із високим рівнем міжнаціональної толерантності характеризуються такими типами міжособистісних відносин, як «співробітницький – конвенціональний» та «відповідально – великодушний». Першому типу взаємовідносин (дружелюбний за принципом співробітництво-згода) притаманні такі індивідуально-особистісні характеристики, як емоційна нестійкість, високий рівень тривожності, низький рівень агресивності, підвищена чутливість до впливів середовища, залежність самооцінки від думки значущих інших, прагнення до групової взаємодії та співробітництва, потреба у прояві дружелюбності, пошук визнання авторитетними членами групи, прагнення до єдності з ними, ентузіазм, сприйнятливості до емоційного настрою групи тощо. Отримані бали по зазначеній октанті свідчать про те, що особистість з високим рівнем міжнаціональної толерантності молодших курсів є дружелюбною та люб'язною з усіма, орієнтована на прийняття та соціальне схвалення, прагне задовольнити потреби усіх, має розвинені механізми витіснення та придушення, емоційно лабільна тощо. «Відповідально – великодушний» тип міжособистісних відносин характеризується вираженою потребою у відповідності соціальних норм поведінки, схильністю до ідеалізації гармонії міжособистісних відносин, екзальтацією у прояві власних переконань, вираженою емоційністю, образним та цілісним стилем мислення, легким вживанням у різні соціальні ролі, гнучкістю в контактах, комунікабельністю, доброзичливістю, жертвовністю, прагненням до діяльності, що є корисною для людей, проявом милосердя, доброчинності тощо. Результати отриманих балів по цьому типу відносин (альтруїстичний) вказують на те, що особистість з високим рівнем міжнаціональної толерантності є гіпервідповідальною, завжди приносить в жертву власні інтереси, прагне допомогти та співпереживати, іноді занадто наполеглива у своїй допомозі та занадто активна по відношенню до інших, бере на себе відповідальність за інших.

Як видно на рис. 2, психограми індивідуального стилю міжособистісної взаємодії респондентів з низьким рівнем міжнаціональної толерантності дещо відрізняються на різних курсах навчання. Так, домінуючим типом міжособистісних відносин у інтолерантного представника першого курсу є «недовірливий – скептичний», що проявляється такими характеристиками як відокремленість, замкненість, ригідність установок, критичне ставлення до думок інших, невдоволеність власної позицією у мікрогрупі, підозрілість, неконформність суджень та вчинків, ворожість у висловлюваннях та поведінці, переконаність у недоброзичливості оточуючих, реалістичність, схильність до іронії, високий рівень конфліктності, що може акумулюватися та створювати підвищений стан напруги та відокремленості. Отримані бали за цією октантою вказують на те, що студенти першого курсу з низьким рівнем міжнаціональної толерантності є також критичними, некомунікабельними, замкненими, скептичними, відчувають труднощі в інтерперсональних контактах через невпевненість в собі, підозрілість та боязливість поганого ставлення, схильні до проявів власного негативізму у вербальній агресії.

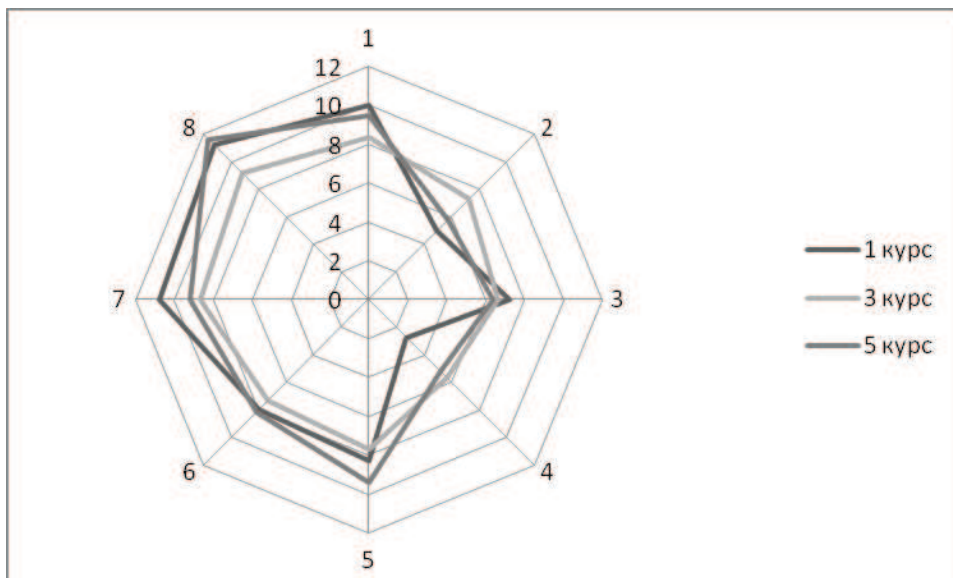

Рис. 1. Психограма індивідуального стилю міжособистісної поведінки студентів 1-го, 3-го та 5-го років навчання з високим рівнем міжнаціональної толерантності

Цікавим є також аналіз особливостей індивідуального стилю міжособистісної поведінки особистості з низьким рівнем міжнаціональної толерантності (див. рис. 2).

На третьому році навчання домінантними виявилися перша та друга октанти психограми, що відповідають відповідно «владно – лідируючому» та «незалежно – домінуючому» типу міжособистісної взаємодії. Інтерпретація першої октанти (авторитарний тип) свідчить про те, що інтолерантна особистість третього року навчання характеризується оптимістичністю, швидкістю реакцій, високою активністю, тенденцією до домінування, орієнтацією на власну точку зору та мінімальною залежністю від впливів середовища, активним впливом на оточення, завойовницькою позицією, а також прагненням підкоряти своїй волі інших. «Незалежно – домінуючий» тип міжособистісних відносин характеризується переваженням над іншими та поєднується з такими рисами, як самовдоволеність, дистантність, егоцентричність, завищений рівень домагань, виражене почуття суперництва, що проявляється у прагненні зайняти відокремлену позицію, домінантність власної позиції та переконань, орієнтація на власне «Я», низький рівень підкорення. Для студентів старших курсів варто зазначити, що домінантними типами індивідуального стилю міжособистісних відносин у респондентів з низькою міжнаціональною толерантністю виявилися «владно – лідируючий» (октанта №1), як і у третьокурсників, та «прямолінійно – агресивний» (октанта № 3). Оскільки характеристику першої октанти було висвітлено вище, зупинимося детальніше на особливостях «прямолінійно – лідируючого» типу міжособистісної взаємодії. Зазначений індивідуальний стиль міжособистісної поведінки (агресивний) демонструє виражену близькість з такими особистісними характеристиками як ригідність установок, висока спонтанність, наполегливість у досяг-

ненні цілей, практицизм, підвищене почуття справедливості, що поєднується з переконаністю у власній правоті, відчуття ворожості, що легко виникає за умови протидії та критики, безпосередність та прямолінійність у висловлюваннях та вчинках, підвищена образливість тощо.

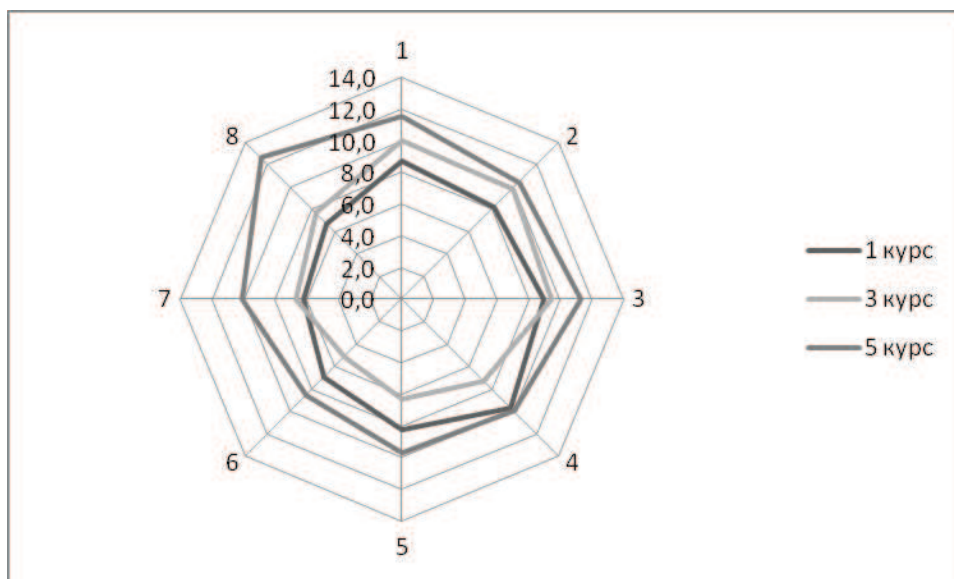

Рис. 2. Психограма індивідуального стилю міжособистісної поведінки студентів 1-го, 3-го та 5-го років навчання з низьким рівнем міжнаціональної толерантності

Таким чином, аналіз психограм індивідуального стилю міжособистісної поведінки у респондентів з низьким та високим рівнем міжнаціональної толерантності дав можливість не лише розглянути вікові особливості, а й виявити певні спільні тенденції. Так, психограма толерантної особистості у сфері міжнаціональних відносин вказує на домінування дружелюбного та альтруїстичного типу міжособистісної взаємодії, водночас інтолерантної особистості – підозрілого, авторитарного, егоїстичного та агресивного стилів. Іншими словами, особистість з високим рівнем міжнаціональної толерантності виявляє тенденції дружелюбності, співробітництва, згоди, великодушності у площині взаємодії з представниками інших національних спільнот, в той час як інтолерантна особистість налаштована на авторитарність, домінування, владність, лідерство, прямолінійність, агресивність тощо.

Задля вивчення особливостей поведінки особистості з високим та низьким рівнем міжнаціональної толерантності у площині конфліктних ситуацій використовувався тест опису поведінки К. Томаса (адаптація Н. В. Грішина) [3]. З метою опису типів поведінки людей в конфліктних ситуаціях автор методики запропонував двохвимірну модель регулювання конфліктів, що базується на кооперації, яка пов'язана з увагою особистості до інтересів інших, та наполегливості, якій характерним є акцент на захисті власних інтересів. На основі своєї концепції К. Томас виокремив такі способи регулювання конфліктів:

- ✓ змагання (конкуренція) як прагнення досягнути задоволення своїх інтересів збиток іншому;
- ✓ пристосування, що передбачає жертвність власних інтересів заради іншого;
- ✓ компроміс;
- ✓ уникання, що характеризується відсутністю прагнення до кооперації та тенденцією досягнення власних цілей;
- ✓ співробітництво, коли учасники ситуації шукають альтернативу, яка б задовольнила обидві сторони.

Опитувальник, який був запропонований респондентам, складався із 30 згрупованих пар суджень щодо поведінки індивіда в конфліктній ситуації, серед яких вони обирали ті, що є найбільш характерними для їх типу поведінки. У відповідності з ключем, обраховувалися бали, отримані за кожний тип поведінки в конфліктній ситуації, що дало змогу скласти уявлення про вираженість у респондентів певних тенденцій щодо проявів відповідних форм поведінки та визначити домінуючий тип (див табл. 1).

Таблиця 1

Аналіз типу поведінки в конфліктній ситуації у студентів 1-го, 3-го та 5-го курсів з високим та низьким рівнем міжнародної толерантності

Типи поведінки в конфліктній ситуації	1 курс		3 курс		5 курс	
	Тол.	Інтол.	Тол.	Інтол.	Тол.	Інтол.
Конкуренція	3	7	3,2	7,3	2,7	5,1
Співробітництво	5,3	5	6,3	6	7	5,1
Компроміс	6,8	6,5	9,8	6,7	7,1	6,7
Уникання	6,5	6,6	5,5	6,1	6,2	7,7
Пристосування	8,5	4,7	5,2	3,4	6,3	4

Отримані дані дали змогу проаналізувати відмінності у проявах різних типів поведінки в конфліктній ситуації толерантної та інтолерантної особистості у площині міжнародної взаємодії різних років навчання. Так, на першому курсі домінуючим типом поведінки є пристосування, що передбачає жертвність власних інтересів заради інтересів «іншого». Студенти третього та п'ятого курсів з високим рівнем міжнародної толерантності надають перевагу стратегії компромісу, проте середнє значення показника цього типу поведінки у старшій віковій групі є нижчим, оскільки п'ятикурсники характеризуються ще одним домінуючим типом поведінки – співробітництвом, що полягає у пошуку взаємовигідної альтернативи.

Щодо характеристики поведінкових моделей в конфліктній ситуації інтолерантної особистості, варто зауважити, що молодші вікові групи обирають стратегію конкуренції, прагнучи задовольнити лише власні інтереси. Особистість з низьким рівнем міжнародної толерантності старшого курсу характеризується таким типом поведінки як уникання, що передбачає

відсутність прагнення до задоволення власних інтересів, а також взаємодії з іншою стороною.

Задля вивчення особливостей копінг-механізмів, способів подолання труднощів в різноманітних сферах психічної діяльності, а також копінг-стратегій у представників студентської молоді з високим та низьким рівнем міжнародної толерантності використовувався копінг-тест Лазаруса [1]. На думку авторів методики, задля подолання негативних життєвих обставин, потрібно або зменшити їх негативні наслідки, або уникнути подібних труднощів, або витерпіти їх. Поведінка, спрямована на подолання життєвих стресових ситуацій, визначається як ціленаправлена соціальна поведінка, що дозволяє справитися зі складною стресовою ситуацією. Ця свідома поведінка спрямована на активну зміну, перетворення ситуації, яка піддається контролю, чи пристосування до неї, якщо ситуація не є контрольованою. Респондентам пропонувалося 50 тверджень, що описували поведінку особистості в складній ситуації, на які вони відповідали, обираючи з-поміж запропонованих варіантів: ніколи (0 балів), рідко (1 бал), іноді (2 бали), часто (3 бали). Використана методика дала можливість проаналізувати різноманітні види копінг-стратегій (див табл. 2), використовуючи такі субшкали:

1. *Конфронтаційний копінг*. Агресивні зусилля щодо зміни ситуації. Передбачає певну ступінь ворожості та готовності до ризику.
2. *Дистанціювання*. Когнітивні зусилля відокремитися від ситуації та зменшити її значимість.
3. *Самоконтроль*. Зусилля щодо регулювання своїх почуттів та дій.
4. *Пошук соціальної підтримки*. Зусилля в пошуках інформаційної, дієвої та емоційної підтримки.
5. *Прийняття відповідальності*. Визнання своєї ролі в проблемі з супровідною темою спроб її вирішення.
6. *Втеча-уникання*. Мисленнєве прагнення та поведінкові зусилля, спрямовані на втечу та уникання проблеми.
7. *Планування вирішення проблеми*. Довільні проблемно-фокусовані зусилля зміни ситуації, що включають аналітичний підхід до проблеми.
8. *Позитивна переоцінка*. Зусилля щодо створення позитивного значення з фокусуванням на зростанні власної особистості. Включає також релігійні наміри.

Як видно із табл. 2, середні значення показників різноманітних копінг-стратегій, які студентська молодь використовує з метою подолання складних життєвих ситуацій, відрізняються у групах із високим та низьким рівнем міжнародної толерантності. Зокрема, статистично значущі розходження було виявлено у показниках таких копінг-механізмів, як самоконтроль (5 курс), пошук соціальної підтримки (3 та 5 курси), прийняття відповідальності (3 курс), втеча-уникання (1 та 5 курси), планування вирішення (3 курс) та позитивна переоцінка (1, 3 та 5 курси).

Аналіз розходжень у показниках копінг-стратегій у студентів із високим та низьким рівнем міжнаціональної толерантності різних років навчання

Копінг-стратегії	I курс			III курс			V курс		
	Тол.	Інтол.	t-кр.	Тол.	Інтол.	t-кр.	Тол.	Інтол.	t-кр.
Конфронтаційний копінг	8,2	9,3	1,3	9,3	9,6	0,3	8,8	9,8	1,2
Дистанціювання	8,4	9,9	1,1	9,0	10,2	1	8,9	9,3	0,5
Самоконтроль	11,4	13,3	1,4	12,5	13	0,4	13,3	10,9	2,1*
Пошук соціальної підтримки	10,7	10,0	0,6	12,5	9,2	4,2**	12,6	9,2	4,7**
Прийняття відповідальності	7,4	8,0	0,8	8,2	5,8	3,1**	8,1	7,1	1,4
Втеча-уникання	10,8	15,6	2,9**	12,3	14,2	1,6	11,9	14,3	2,5*
Планування вирішення проблеми	11,3	9,9	1,3	13,2	9,6	3,6**	10,8	11,6	0,8
Позитивна переоцінка	13,3	7,3	4,4**	15,7	10,8	4,3**	13,3	10,3	2,2*

Отримані дані дали змогу детальніше проаналізувати вікові особливості та відмінності щодо використання копінг-механізмів толерантної та інтолерантної особистості у сфері міжнаціональних відносин. Так, на першому та п'ятому курсах студенти із низьким рівнем міжнаціональної толерантності, на відміну від своїх колег, надають перевагу стратегії втеча-уникання, яка передбачає намагання уникнути ситуації чи спілкування, що, як правило, виявляється неефективною та свідчить про певну інфантильність особистості. Група респондентів наймолодшої та найстаршої вікових груп із високим рівнем сформованості міжнаціональної толерантності обирають механізм позитивної переоцінки, що передбачає зусилля з метою створення позитивного значення з фокусуванням на зрості власної особистості. Така особистість намагається переоцінити кожну життєву ситуацію, навіть негативну, в позитивній площині, відшукати в ній позитивний сенс. Ще однією домінантною копінг-стратегією толерантної особистості п'ятикурсника виявився механізм самоконтролю, що полягає у зусиллях регулювати власні почуття та дії. Однак, варто зауважити, що зазначена стратегія іноді може призводити до виникнення перенапруження через надмірне контролювання своїх емоцій та провокувати психосоматичні захворювання.

Найбільше статично значущих розходжень у показниках діагностованих копінг-механізмів було виявлено у студентів третього курсу. Відтак, спробуємо детальніше проаналізувати відмінності у копінг-стратегіях, що використовуються особистостями із високим та низьким рівнями міжнаціональної толерантності (див. рис. 3).

Як видно на рис. 3, респонденти третього курсу із низьким рівнем міжнаціональної толерантності характеризуються вищими показниками суб-шкал конфронтаційний копінг, дистанціювання, самоконтроль та втеча-уникання, що свідчить про те, що інтолерантна особистість у сфері міжнаціональних відносин намагається справитися з критичною ситуацією за

допомогою агресивних зусиль, ворожого ставлення, намагання зменшити значущість ситуативних факторів, а також шляхом надмірного контролювання власних почуттів та дій. Водночас, студенти із високою міжнаціональною толерантністю надають перевагу таким копінг-стратегіям, як пошук соціальної підтримки, прийняття відповідальності, планування вирішення проблеми та позитивна переоцінка. Зазначені копінг-механізми вказують на те, що толерантна особистість у сфері міжнаціональних відносин прагне вирішити та змінити критичну ситуацію шляхом визнання та розуміння власної ролі в ній, проектування можливих способів її вирішення, мінімізації її негативних впливів, але, передусім, пошуку інформаційної та емоційної підтримки в її соціальному оточенні.

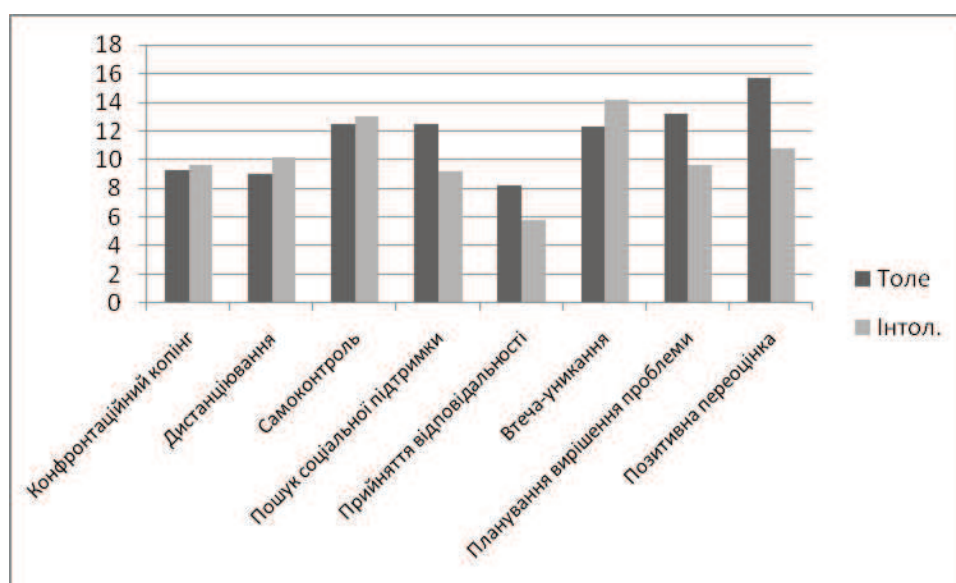

Рис. 3. Аналіз відмінностей у показниках копінг-стратегій у студентів із високим та низьким рівнями міжнаціональної толерантності 3-го курсу

Емпіричний аналіз особливостей поведінкових проявів толерантного та інтолерантного профілю особистості студента дав можливість дійти таких **висновків:**

1. У площині індивідуального стилю міжособистісної поведінки студентська молодь із високим рівнем міжнаціональної толерантності характеризується домінуванням дружлюбного та альтруїстичного типів взаємодії, в той час як із низьким – підозрілого, авторитарного, егоїстичного та агресивного типів. Типами поведінки особистості із високим рівнем міжнаціональної толерантності у вирішенні конфліктних ситуацій є стратегії пристосування, компромісу, а також співробітництва. Інтолерантна особистість у сфері міжнаціональних взаємин молодших вікових груп тяжіє до використання стратегії конкуренції, водночас, старшим віковим групам притаманний стиль уникання.

3. Аналіз розходжень у показниках копінг-стратегій показав, що особистість із високим рівнем міжнародної толерантності надає перевагу копінг-механізмам позитивної переоцінки, самоконтролю, соціальної підтримки, прийняття відповідальності та планування вирішення проблеми. Водночас, інтолерантна особистість намагається справитися з критичною ситуацією за допомогою агресивних зусиль, ворожого ставлення, намагання зменшити значущість ситуативних факторів чи уникнути ситуації, а також шляхом надмірного контролювання власних почуттів та дій.

Перспективами подальших наукових розвідок є розробка психологічних технологій, спрямованих на формування поведінкових паттернів толерантної особистості у навчально-освітньому процесі ВНЗ.

Література

1. Крюкова Т. Л. Опросник способов совладания (адаптация методики WCQ) / Т. Л. Крюкова, Е. В. Куфтяк // Журнал практического психолога : научно-практический журнал. – 2007. – №3. – С. 93-112.
2. Собчик Л. Н. Диагностика межличностных отношений. Модифицированный вариант интерперсональной диагностики Т. Лири. Методическое руководство / Л. Н. Собчик. – М., 1990. – 50 с.
3. Тест описания поведения К. Томаса (адаптация Н. В. Гришиной) // Психологические тесты / Под ред. А. А. Карелина: В 2т. – М., 2001. – Т.2. – С. 69-77.
4. Шкала социальной дистанции (шкала Богардуса, вариант Л. Г. Почебут) / Сонин В. А. Психодиагностическое познание профессиональной деятельности. – СПб., 2004. – С. 216-218.

Статья посвящена анализу особенностей поведенческих паттернов у разных возрастных групп студентов с высоким и низким уровнем межнациональной толерантности. Представлены результаты эмпирического исследования поведенческих проявлений толерантной и интолерантной личностей в сфере межнациональных отношений в контексте изучения индивидуального стиля межличностного взаимодействия, решения конфликтных ситуаций, а также особенностей копинг-стратегий.

Ключевые слова: межнациональная толерантность, межличностное взаимодействие, межнациональное взаимодействие, поведенческий паттерн, конфликт, копинг-стратегия.

The article is aimed at analyzing behavioral patterns of different students' age groups with high and low international tolerance levels. The results concerning empirical research of tolerant and intolerant personalities' behavioral displays in the sphere of international relations are presented, namely those dealing with the individual style of interpersonal interaction, solving conflict situations as well as the coping strategies peculiarities.

Kew words: international tolerance, interpersonal interaction, international interaction, behavioral pattern, conflict, coping strategy.